

ვეიდენციულობის კატეგორია და მისი გადმოცემის მექანიზმები ქართველურ ენათა ანდაზებში

გიორგი ჯღარკავა

შესავალი

ვეიდენციულობა ტექსტის მორფოსინტაქსურ კატეგორიას წარმოადგენს. ის, როგორც უნივერსალური გრამატიკული კატეგორია, „უშუალო კავშირშია ნათქვამის სემანტიკასთან, რომელშიც გამოხატულია თავად მთქმელის დამოკიდებულება საკუთარი ნათქვამის მიმართ ინფორმაციის იმ წყაროზე (პირდაპირზე თუ ირიბზე) მითითების თვალსაზრისით, რომელსაც იგი ეყრდნობა“ (მარგიანი და სხვები 2019:17). ცნობილია, რომ ვეიდენციულობის კატეგორიის გამომხატველად, სხვა ენობრივ საშუალებებთან ერთად, მიიჩნევა სხვათა სიტყვაც. „ისეთ ნათქვამს, რომელიც სხვას ეკუთვნის და ავტორს ჩართული აქვს თავის ნათქვამსა თუ ნაწერში, სხვათა სიტყვა ანუ სხვათა ნათქვამი ჰქვია. სხვათა სიტყვას განეკუთვნება აგრეთვე ავტორის მიერ წინათ ნათქვამი (თუ განაზრახი), რომელსაც ის იმეორებს და ჩაურთავს თავის ნათქვამში“ (კვაჭაძე 1988:440). სამეცნიერო ლიტერატურაში განარჩევენ ორი ტიპის სხვათა სიტყვას: პირდაპირსა და ირიბს. კერძოდ, „თუ ვისიმე ნათქვამი (ან განაზრახი) მოლაპარაკისა თუ დამწერის მიერ სიტყვა სიტყვით (ე.ი. უცვლელად) არის გამეორებული, ამას პირდაპირი ნათქვამი ჰქვია... თუ ვისიმე ნათქვამი (ან განაზრახი) ავტორის მიერ არ არის უცვლელად გამეორებული, არამედ სხვისი ნათქვამის აზრია გადმოცემული, თავისი თვალსაზრისით, ამას ირიბი ნათქვამი ჰქვია“ (კვაჭაძე 1988:441). პირდაპირი ნათქვამი ქართველურ ენებში მარკირებულია სხვათა სიტყვის ნაწილაკებით.

ვეიდენციულობის კატეგორიის გამოხატვა დისკურსისა და ტექსტის დონეზე სხვადასხვა საშუალებითაა შესაძლებელი. მათ შორის განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს სხვათა სიტყვის ნაწილაკებს. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ „სხვათა სიტყვა ვეიდენციულობის გამოხატვის ერთ-ერთი გრამატიკული საშუალებაა, რომელიც ქართველურ ენებში მარკირებულია სამივე პირში“ (მარგიანი და სხვები 2019:300).

	I პირი	II პირი	III პირი
ქართული	-მეთქი	-თქო	-ო
მეგრული	-მაქ(ი)	-შო	-ა
ლაზური	-მა	-შო	-ა
სვანური	-გჳ-/-იჳ-	-გჳ-/-იჳ-	-როქუ/ესერ

ჩვენი ინტერესის საგანი სხვათა სიტყვის პირველი და მეორე პირის ნაწილაკი არ არის, რამდენადაც ის, იშვიათი შემთხვევების გარდა, ანდაზის ენას არ ახასიათებს¹, ხოლო რაც შეეხება სხვათა სიტყვის ნაწილაკით გაფორმებული III პირის ნათქვამს, ის აუცილებლად ევიდენციალურია (მარგიანი-სუბარი 2012, ქურდაძე 2019-2020) და ანდაზის ენისთვისაც ბუნებრივი მახასიათებელია. ქართულში სხვათა სიტყვის -ო ნაწილაკიანი ფორმები ევიდენციალობის სემანტიკურად მსგავს კატეგორიათა ჯგუფში წარმოდგენილი აქვს ვ. ბოდერს (Boeder 2000:279-280). -ო ნაწილაკს, -თქო ნაწილაკთან ერთად, ევიდენციალობის მარკერად მიიჩნევს მ. ტოფაძეც (Topadze Gäumann 2011; ამის შესახებ იხ. მარგიანი და სხვები 2019:217). „-ო ნაწილაკით გადმოცემული სხვათა სიტყვა ასევე შეიძლება მიემართებოდეს განზოგადებულად ყველას (I, II, III პირს ორსავე რიცხვში) მაგალითად ანდაზებში: „ბავშვი არ დაბადებულიყო და აბრაამს არქმევდნენო“...; -ო ნაწილაკით გადმოცემული სხვათა სიტყვა ევიდენციალურია პირველი და მეორე პირებისათვის ორსავე რიცხვში და განზოგადებულად ყველასათვის, კონკრეტულად ანდაზებში“ (მარგიანი და სხვები 2019:222-223). სხვათა სიტყვის -ო ნაწილაკიანი ფორმები, ლ. კვაჭაძის აზრით, პირდაპირი ნათქვამია (კვაჭაძე 1988:458), ხოლო ა. არაბული მიიჩნევს, რომ სხვათა სიტყვის გადმოცემას ნაწილაკების მეშვეობით „ერთგვარი შუალედური ადგილი უჭირავს პირდაპირ და ირიბ ნათქვამთან მიმართებით“ (არაბული 2008:174).

როგორც უკვე ითქვა, ქართველურ ენათა ანდაზებში III პირის ნათქვამის გადმოცემა სხვათა სიტყვის ნაწილაკის გამოყენებას სისტემური ხასიათი აქვს მაშინ, როდესაც I და II პირის აღმნიშვნელ ნაწილაკთა ხმარება ერთეული

¹ სხვათა სიტყვის ნაწილაკების პრაგმატიკული ფუნქციების შესახებ მეგრულ-ლაზურში იხ. აგრეთვე ე. სოსელია, სხვათა სიტყვის ნაწილაკი მეგრულსა და ლაზურში (კრებული – ინფორმაციის სტრუქტურირება: ლაზური, გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2011).

შემთხვევების გარდა არ დასტურდება. ანდაზის ზემოთ აღნიშნული სპეციფიკა შეგვიძლია ავსხნათ იმით, რომ „ანდაზების მოქმედებად მესამე პირი იგულისხმება“ (კვაჭაძე 1988:443). ამასთან, მესამე პირის ნათქვამის გადმოცემა სხვათა სიტყვის ნაწილაკი ქართველურ ენათა ანდაზებში ხელს უწყობს აზრის კიდევ უფრო მეტად განზოგადებას, რითაც კონტექსტი იძენს მეტ დამაჯერებლობას. ე.ი. „ხალხი სიტყვასიტყვით იმეორებს ფრაზას და იმის აღსანიშნავად, რომ ეს ფრაზა სწორედ ამ სახით ვიღაც სხვას ეკუთვნის, სხვათა სიტყვის ო-ს უმატებს“ (ლეჟავა 1959:228). არსებობს მოსაზრება იმის შესახებაც, რომ „სხვათა სიტყვა თავდაპირველად III პირის ნათქვამს გულისხმობდა, რაკილა იგი სხვების ნათქვამია და, როგორც წესი, ვიღაც სხვას (და არა მე’ს ან შენ’ს), ე.ი. III პირს ეკუთვნის“ (ჩანტლაძე 1998:225).

ანდაზის, როგორც ადვილად წარმოსათქმელი და დასამახსოვრებელი ლინგვისტური ერთეულის, სტრუქტურული ანალიზი წინა პლანზე წამოსწევს არაერთ საყურადღებო საკითხს. ბუნებრივია, რომ ღრმაშინაარსიანი სათქმელის ლაკონიურად გადმოცემა, ანდაზის ენისთვის დამახასიათებელი სისხარტე და მოქნილობა ბევრად არის დამოკიდებული ენობრივ მახასიათებლებზე, თავისებურ სინტაქსურ კონსტრუქციებზე; ამიტომ, უპირველესი ამოცანაა იმის გარკვევა, თუ როგორია ანდაზის ფრაზის სტრუქტურა და რა სინტაქსური საშუალებებით აღწევს ანდაზა სასურველ შედეგს.

წინამდებარე ნაშრომი შესრულებულია ბეჭდურად გამოცემული ქართული, მეგრული, ლაზური და სვანური ანდაზების მიხედვით; ემპირიული მასალა შევსებულია საექსპედიციო ჩანაწერებითაც (წყაროები სრულად დასახელებულია ლიტერატურასთან ერთად).

1. ქართველურ ენათა ანდაზების სტრუქტურა

ზეპირსიტყვიერების სხვა ჟანრებისგან განსხვავებით, ანდაზა რითმისა და რიტმის შემცველი მოსხეპილი ფრაზაა, ადვილად აღსაქმელი და დასამახსოვრებელი სტრუქტურული ერთეულია. წინადადება, რომლითაც ანდაზური სიბრძნეა გადმოცემული, შეიძლება იყოს მარტივი, შერწყმული და რთულიც კი. ჩვენს ხელთ არსებულ საანალიზო მასალაში მარტივი წინადადებით გადმოცემული ანდაზები ხშირად გვხვდება; უნდა აღინიშნოს, რომ მარტივი წინადადებით გადმოცემული ქართული, მეგრული, ლაზური და სვანური ანდაზების

უმრავლესობა რთული წინადადების გამარტივების გზითაა მიღებული; როგორც წესი, ასეთ შემთხვევაში ჩავარდნილია წინადადების რომელიმე ერთი კომპონენტი, უმეტესად, ზმნა-შემასმენლით გადმოცემული მთავარი. გამოტოვებული წევრი შეიძლება იყოს თქმა-ბრძანების ჯგუფის ზმნა სხვადასხვა მწკრივის ფორმით: „თქმულა“, „ამბობენ“, „ცნობილია“ და მსგავსი ლექსიკური ერთეულები. ამ ენობრივ მოვლენაზე სპეციალურად მიუთითებს ა. შანიძე: „სხვათა სიტყვის -ო ჩვეულებრივია ანდაზებში, რადგან იგულისხმება: „ნათქვამია“, „ამბობენ“, „თქმულა“ და მისთანა“ (შანიძე 1948:173). ზემოთ მოყვანილი მსჯელობა ქართულ ანდაზაში რთული წინადადების გამარტივების შესახებ თანაბრად ეხება სხვა ქართველურ ენებსაც; ნიმუშისთვის, მთავარი ზმნური კომპონენტის ერთ-ერთ ვერსიას აღვადგენთ ქართულ ანდაზაში:

ქართული

(1) [ნათქვამია], ანაბარი მგელმაც იცისო (ჩხენკელი და სხვ., 2009:8).

მეგრული

(2) არძა პიორი ვამკიდანსია. ყველა კვირტი არ გამოისხამსო“ (შეროზია, მემიშიში, 1994:14).

ლაზური

(3) ოძღუ ფუჯიქთი ქონაგნეფს-და. „გაძღმას ძროხაც მიხვდებაო“ (შეროზია, მემიშიში, 1994:246).

სვანური

(4) წელხენქა ლიწელსოჷ ჳნჭინდ. „ვირისგან ვირობას მოელოდუო“ (დავითიანი 1973:173).

ქართველურ ენებში პროდუქტიულია მარტივი სტრუქტურით გადმოცემული ანდაზები; ხშირად გვხვდება სხვათა სიტყვის ნაწილაკიანი რთული ქვეწყობილი წინადადებით გადმოცემული ანდაზებიც, რომელთა თავიკიდურა პოზიციაში ასევე შეიძლება აღდგეს თქმა-ბრძანების სემანტიკის რომელიმე ზმნა:

ქართული

(5) [ნათქვამია], რამდენი ვირიც არ ვიყიდე, ყველა ყროყინა გამოდგაო (<http://idioms.tsu.ge/?p=11489>).

(6) სანამ თონე ცხელია, ლავაში ჩააკარიო (<http://idioms.tsu.ge/?p=11537>).

(7) ურემი რომ გადაბრუნდება, გზა მერე გამოჩნდებაო (<http://idioms.tsu.ge/?p=8449>).

(8) კაცმა რომ კაცი გაიცნოს, ცხრა ფუთი მარილი უნდა შეჭამოსო
(<http://idioms.tsu.ge/?p=20037>).

მეგრული

(9) თოლი მუსეთ ძირენსენი, ჭკუაქ ოკო დოწონასია. „თვალი რასაც ნახავს, ჭკუამ უნდა აწონოსო“ (შეროზია, მემიშიში, 1994:54).

(10) მუზმას გოვალუნსინი, თიზმა გოტყვაცასენი, ქიანასი კოჩი ვადოსქიდუნია. „რამდენსაც იელვებს, იმდენი რომ იქუხოს, ქვეყანაზე კაცი არ დარჩებაო“ (იქვე, 97).

(11) ხართას ვეუმონკუენი ეში, მუ ინოძუენი, მუ გიჩქუნია. „ხალთა თუ არ ასწიე, შიგ რა ძევს, რას გაიგებო“ (იქვე, 182).

(12) ჯაშა მიდგა ეშურსენ, თინა გითანთხუნია. „ხეზე ვინც ავა, ის ჩამოვარდებაო“ (იქვე, 187).

ლაზური

(13) ზენგინიშ ქესე გუინწკეტა-შა, ფუკარას შური ქუხთეფს-და. „სანამ მდიდრის ხაზინა (ქისა) გაიხსნებოდეს//გაიღებოდეს, დარბს სული ამოხდებაო“ (შეროზია, მემიშიში, 1994:215).

სვანური

(14) დრეჭუი ლიშედურ მეკფიას ჟესერ ლისგურე ხნმთქუა. „დროზე თუ არ უშველე, მკბენარმა დასევა იცისო“ (დავითიანი 1973:35).

(15) მწ ლემარ ამსოლდ, მწგ ესერ გუი ლემარ. „ადამიანი რაც ყოფილა, ყველაფერი გული ყოფილაო“ (იქვე, 74).

(16) დოლაქშუ ჯეგიშ მულთხუმი იმგუწ ადსკინისგ, ჯეგ ესერი ეჯთე წსკნე. „ცხვრის ფარის მეთაური საითაც გადახტება, ფარაც იქ გადაჰყვებაო (იქვე, 157).

ქართველურ ენებში დასტურდება რთული ქვეწყობილი წინადადებით გადმოცემული ანდაზები, რომელთა სტრუქტურა ასეთია:

ავტორის ნათქვამი + ნაწილაკიანი პირდაპირი სხვისი ნათქვამი

ქართული

(17) ოქრომჭედელს უთქვამს: ნეტა მაჩვენა, რა ოსტატის ხელმა დაწნა გოდორიო
(<http://idioms.tsu.ge/?p=15437>).

(18) ხეს უთქვამს: ცული მე ვერ მომჭრის, თუ ჩემი შიგ არ ერევაო
(<http://idioms.tsu.ge/?p=12442>).

(19) ურემს უთქვამს: ჩქარა მომეშველეთ, დაღმართში მეც კი დავგორდებიო (<http://idioms.tsu.ge/?p=9950>).

მეგრული

(20) ოსურქ თქუ: ემკინენ, თუთა ვორექ, დომკინენ – ტუტა ვორექია. „ქალმა თქვა: რომ ამწიო, მთვარე ვარ, რომ დამწიო – ნაცარი ვარო“ (შეროზია, მემიშიში, 1994:111).

(21) ღურუქ თქუ: მუუამს ოღურალქ დებადუნი, თიწკუმა დევბადია. „სიკვდილმა თქვა: როცა მოკვდავი დაიბადა, მაშინ დავიბადეო“ (ექსპედიციის მასალები).

ლაზური

(22) ბუტკუჯიქ თქვერენ: მა-ნა მებუჭკომარე კოჩი დოღურატუკონ-ნა, არ კოჩიშენი არ ფუთი თოფური დობიქომტია. „ფუტკარს უთქვამს: ჩემგან დაკბენილი კაცი რომ მომკვდარიყო, ერთი კაცისთვის ერთ ფუთ თაფლს გავაკეთებდიო“ (შეროზია, მემიშიში, 1994:198).

(23) მთუთიქ თქვერენ: ბერეფე ნა მაყუჭკუღე, პიჯის ნოსთონი ქემაზდუ-და. „დათვს უთქვამს: რაც შვილები შემეძინა, იმის შემდეგ პირში გემო დამეკარგაო“ (იქვე, 233).

(24) ძაუდიქ თქვერენ-ქი, ბირინჯი ხე მეჩია. „ებრაელს უთქვამს, რომ პირველი ხელი მიეციო“ (იქვე, 243).

(25) უთოლე კოჩიქ თქვერენ: „არ თოლი ქომიღუტუკონდა“-ში, დორმოთიქ სუმ ქომეჩუში, ვართი ხვამუ. „უსინათლო (უთვალო) კაცს უთქვამს: „ერთი თვალი მქონოდაო“ და ღმერთმა საში რომ მისცა, არც დალოცა“ (იქვე, 252).

(26) ჩხომიქ თქვერენ: ოთქუში დიდო მიღუნ, ჰამა პიჯი წკართენ მიღუნ დოფშა-და. „თევზს უთქვამს: სათქმელი ბევრი მაქვს, მაგრამ პირი წყლითა მაქვს სავსეო“ (იქვე, 260).

(27) ჰემშილიქ თქვერენ ანწი მჩხუი დიდო მაყვენ-და დო შავალი ვიჭადა დო ხაი იზიმერენ. „ჰემშინს უთქვამს: წელს ცხვარი ბევრი მეყოლებაო, შარვალს შევიკერავო და ფეხები გაიზომა თურმე“ (იქვე, 268).

სვანური

(28) გაბტუს ხოქტა: „ანდტუშ ჭირდ ე დე ხნდეს გუთი, აშუ ჳტამლისგ' ესერ ჩუ იბზი. „დოლა თხას უთქვამს: „მწყემსის წვალება რომ არ მინდოდეს, ერთ ბუნქთან

გავძღვებოდიო“ (დავითიანი 1973:23).

(29) უოკწრს უოკწრდ ხოქუა: მინ ესერ ექჟრდა უოკწრწ ლის. „ობოლს
ობლისათვის უთქვამს: ჩვენ ორივე ობლები ვართო“ (იქვე, 40).

იშვიათად დასტურდება შებრუნებული წყობა, როდესაც ჯერ სხვისი
ნათქვამია მოყვანილი, ხოლო შემდეგ ავტორის ნათქვამია მოცემული; მაგალითად:
ქართული

(30) ტირილი ჩვენი ფარი და ხმალიაო, – უთქვამს ქალს
(<https://idioms.tsu.ge/?p=19908>).

ლაზური

(31) ჭუბური ფენცქაშენ გამალენ-ში, „სო მეშაფხეტერე-და,“ თქვერენ. „წაბლი
ჩენჩოდან რომ გამოვარდნილა, „სად ვიჯექიო“ უთქვამს“ (შეროზია, მემიშიში,
1994:263).

2. ევიდენციალობის ორმაგად მარკირების საკითხი ქართველურ ენათა ანდაზებში

შენიშნულია, რომ მეგრულში, კერძოდ, ზღაპრის ენაში სხვათა სიტყვის
ნაწილაკი წინადადებაში შეიძლება ერთდროულად რამდენჯერმე, სხვადასხვა
წევრს დაერთოს: „მეგრული სინტაქსისთვის მკვეთრად დამახასიათებელია ე.წ.
სხვათა სიტყვის ნაწილაკების ჭარბად ხმარება“ (დანელია 1991:10). ეს მოვლენა
დამახასიათებელია საერთოდ ზეპირმეტყველების სინტაქსისთვის, შესაბამისად,
აისახება ქართულ ზეპირმეტყველებაშიც, ქართული ენის დიალექტებში და სხვა
არასალიტერატურო ქართველურ ენებში. მიუხედავად იმისა, რომ ანდაზის
სტრუქტურა და ნარატიული ტექსტი განსხვავდება ერთმანეთისგან, აღნიშნული
ენობრივი ფაქტი პარემიებშიც დასტურდება, თუმცა შეზღუდულად.

➤ ორმაგად მარკირებული ევიდენციალობა ანდაზებში

ა) სხვათა სიტყვის ნაწილაკებით

ქართული

(32) სიტყვა ბარაქიანიო, საქმე ტალახიანიო (პტტპ://იდიომს.ტსუ.გე/?პ=8400).

მეგრული

(33) მუზმა გიჭირდასია, თიზმა გირხინდასია. „როგორც გიჭირდეს ისე
გილხინდესო“ (შეროზია, მემიშიში, 1994:97).

(34) ჯოლოს ძვალი თიწკმა გილულუნია, მუჟამს ხორცი ძენია. „ძაღლს ძვალი მაშინ დააქესო, როცა ხორცი იშოვებო“ (იქვე, 195).

ლაზური

(35) აქ ჯუმორი დოგაბუ-და დო ჩხალას ხარჯი მოთ მაკანთა? „აქ ძმარი დაგეკცაო და ჩხალაში ხარჯს რატომ გვთხოვთ?“ (შეროზია, მედიშიში, 1994:201).

ქართული, მეგრული და ლაზური ანდაზები ერთმანეთისგან განსხვავდება აგებულების მიხედვით, თუმცა ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში მათ აერთიანებთ ის, რომ სხვათა სიტყვის ნაწილაკდართულია ორი ზმნური ფორმა, რომლებიც სწორედ ნაწილაკების საშუალებით ერთმეტიან ერთმანეთს. სვანური ამ ტიპის ანდაზებს არ იცნობს; ამის მიზეზი შეიძლება ის იყოს, რომ სვანურში სხვათა სიტყვის ნაწილაკი **ესერ**, სხვა ქართველურ ენებში მისი ფარდი ნაწილაკებისაგან განსხვავებით (იხ. ცხრილი ზევით) კლიტიკა არ არის და ვერ ქმნის ანდაზისთვის დამახასიათებელ რიტმულობას.

ბ) ზმნის პერფექტული ფორმა + სხვათა სიტყვის ნაწილაკი

ცნობილია, რომ ევიდენციალობა გამოიხატება მორფოლოგიურ დონეზეც, თურმეობითის ფორმებით, რომლებიც პერფექტული წარმოშობის საერთოქართველური ფორმებია (დაწვრილებით იხ. მარგიანი და სხვები 2019). ევიდენციალობის გამოხატვის მორფოლოგიური საშუალება (ზმნური ევიდენციალობა) ანდაზის სინტაქსურ მექანიზმში აისახება როგორც ზმნა-შემასმენელი. ამის გათვალისწინებით, ევიდენციალობის ორმაგი მარკირება შესაძლებელია ზმნური ფორმითა და სხვათა სიტყვის ნაწილაკით. მასალის ამგვარ კვალიფიკაციას ვხვდებით ქ. მარგიანის მონოგრაფიაში (მარგიანი-სუბარი 2012:80); აღნიშნული მოვლენა ყველა ქართველური ენისთვის არის დამახასიათებელი:

ქართული

(36) ბაყაყს **უთქვამს**: სათქმელი ბევრია, მაგრამ პირში წყალიაო
(<http://idioms.tsu.ge/?p=15321>).

(37) ტირილი ჩვენი ფარი და ხმალიაო, – **უთქვამს** ქალს
(<http://idioms.tsu.ge/?p=19908>).

ლაზური

(38) მთუთიქ **თქვეერენ**: ბერეფე ნა მაყუტკუღე, პიჯის ნოსთონი ქემაზდუ-და.

„დათვის უთქვამს: რაც შვილები შემეძინა, იმის შემდეგ პირში გემო დამეკარგაო“ (იქვე, 233).

სვანური

(39) დწუ მგშეს **ესერ** **წხუფეთინენა**. „დევი ჭიანჭველას აჰკიდებიაო“ (იქვე, 30).

(40) ლახუ ი ბწრ ჩუ დწმომ **ესერ ხოცადუნა**. „მთისა და ბარისათვის ადგილი არავის შეუცვლიაო“ (იქვე, 52).

ცხადია, ზემოთ მოყვანილ შემთხვევებში, ევიდენციალურობის შინაარსის გამოსახატავად ერთ-ერთი მარკერიც საკმარისი იქნებოდა, მაგრამ ამ გზით „მოქმელი კიდევ უფრო მეტად გახაზავს ინფორმაციის ვერბალურობას, მის ირიბად აღქმულობას“ (მარგიანი-სუბარი 2012:106).

3. ევიდენციულობის მრავალჯერადი მარკირება ანდაზებში (საკითხის დასმის წესით)

ზოგადი სტატისტიკური სურათის გათვალისწინებით უნდა აღინიშნოს, რომ ქართველურ ენათა ანდაზებისთვის ევიდენციულობის გამომხატველი ერთდროულად სამი, ოთხი და ხუთი მარკერი არ არის ტიპური მახასიათებელი. როდესაც ანდაზაში სხვათა სიტყვის ნაწილაკიანი რამდენიმე ფორმაა მოცემული, ეს არდევს პარემიის ბუნებრივ სტრუქტურასაც, ვინაიდან ანდაზური სიბრძნე გადმოცემულია არა სხარტად და ლაკონიურად, არამედ ვრცელი (თხრობის ტიპის) ტექსტით. შესაბამისად, ჩვენს ხელთ არსებული ემპირიული მასალის მიხედვით იკვეთება, რომ ქართველურ ენათა პარემიების ბუნებრივი სტრუქტურა მაინც ერთმაგად, მაქსიმუმ ორმაგად მარკირებული ევიდენციულობაა².

➤ სამმაგად მარკირებული ევიდენციულობა

სამმაგად მარკირებული ევიდენციულობა ანდაზებში შედარებით იშვიათია; ჩვენს ხელთ არსებული მასალების მიხედვით დასტურდება მეგრულში, ლაზურსა და სვანურში; კერძოდ, მეგრულ ანდაზაში ევიდენციულობის სამმაგი მარკირება

² აღსანიშნავია, რომ ბეჭდურად გამოცემული სვანური ანდაზების (დავითიანი 1973) აბსოლუტურ უმრავლესობაშიც სწორედ ნაწილაკიანი სხვათა სიტყვა, კერძოდ მესამე პირის ნათქვამის გადმომცემი ცალკე მდგომი **ესერ** „-ო“ ნაწილაკი დასტურდება. ცნობილია, რომ **ესერ** ნაწილაკი **როქუ** ნაწილაკთან შედარებით ბალსქვემოურ დიალექტში უფრო პროდუქტიულია. ზოგადად, სვანური ზეპირმეტყველებისთვის ერთ-ერთი გამოკვეთილი სტილური მახასიათებელია აღნიშნული ნაწილაკების ჩართვა.

სხვათა სიტყვის ნაწილაკით ხდება, ხოლო ლაზური და სვანური ანდაზებისთვის დამახასიათებელია ე.წ. შერეული სახეობა ზმნური ვეიდენციულობისა და სხვათა სიტყვის ნაწილაკის საშუალებით. ამგვარი მაგალითების არსებობა თეორიულად ქართულშიც მოსალოდნელია, თუმცა ემპირიული მასალა არ იძლევა ამის თქმის საშუალებას. მიუხედავად იმისა, რომ ანდაზა, სალიტერატურო ენაზე იქმნება თუ არასალიტერატუროზე, ყოველთვის გვეძლევა ზეპირმეტყველებაში და ზეპირმეტყველების ჟანრია; ამიტომ მისი ფორმალური მახასიათებელი წესით ყველა ქართველურ ენაში ერთნაირად უნდა იყოს გამოხატული; თუმცა შესაძლებელია, სალიტერატურო ენაზე მოსაუბრე ინფორმატორი ერთგვარად „ასწორებდეს“ ფრაზას და შეგნებულად კარგავდეს ორზე მეტ სხვათა სიტყვის ნაწილაკს. მაგალითები:

მეგრული

(41) ბედი რენია თქვია დო წყარს ქინასხაპია. „ბედი არისო თქვიო და – წყალში ჩახტიო (შეროზია, მეშიშიში, 1994:18).

ლაზური

(42) თუნა დიდი ტერენ, ჰამა სარფითი ჭიტა თუნა ტერენა³. „დუნაი დიდი ყოფილა, მაგრამ სარფიც პატარა დუნაი ყოფილაო“ (შეროზია, მეშიშიში, 1994:218).

სვანური

(43) იშგნემ ესერ ხოლემ მესკორა მიხ'ესერ ხოლა ოხსკორა. „სხვისთვის ცუდის მნდომელს თავისი ცუდი მიუღიაო“ (ექსპედიციის მასალები).

➤ ოთხმაგად და ხუთმაგად მარკირებული ვეიდენციულობა

ოთხმაგად და ხუთმაგად მარკირებული ვეიდენციულობაც გამონაკლისის სახით დასტურდება, ისიც მხოლოდ მეგრულ ანდაზებში. მრავალჯერადად გამოყენებული მარკერი ზმნა-შემასმენელს, ზოგჯერ სახელს//სახელებსაც, დართული სხვათა სიტყვის ნაწილაკია. მაგალითები:

მეგრული

(44) შერი ინა ვარენია, მიქით ცვანა ორთვალს გილეღუა, შერი თინა რენია, მიქით

³ ვფიქრობთ, რომ ტერენა „ყოფილაო“ ფორმაში გვაქვს ერთდროულად ვეიდენციულობის ორი მარკერი, ვინაიდან თურმეობითის მწკრივში წარმოდგენილ ამ ზმნას მესამე პირის სხვათა სიტყვის ნაწილაკიც მოსდევს.

თის გამხანაგუანი. „შტერი ის არ არისო, ვინც ყანა სახურავზე დაიდოო („შემოიდლო“), შტერი ის არისო, ვინც მას შეუამხანაგდაო“ (შეროზია, მემიშიში, 1994:157).

(45) ქოთომქ თქუა: სოჯი დოღვილესზნ მა ქიგმოღვილესია შხური დოღვილესზნ მა ქიგმოღვილესია ღეჯი დოღვილესზნ მა ქიგმოღვილესია მუთუნ ვაღვილესზნ იშენ მა ქიგმოღვილესია. „ქათამმა თქვაო: ხარი დაკლეს – მე დამაკლესო, ცხვარი დაკლეს – მე დამაკლესო, ღორი დაკლეს – მე დამაკლესო, არაფერი დაკლეს – მაინც მე დამაკლესო“ (შეროზია, მემიშიში, 1994:143).

(46) კოჩქია ბუა ქორჩუა-და, სია ბუაქ ვაგაჩინუა-და, მანგიორი წაქა ვარა ქოჩია.⁴ „კაცმაო რძე თუ დაგალევინაო, შენო რძე თუ ვერ დაალევინეო, სამაგიეროდ, შრატი მაინც დაალევინეო“ (შეროზია, მემიშიში, 1994:77).

ვფიქრობთ, ამგვარ შემთხვევებში იკვეთება სხვათა სიტყვის ნაწილაკების დისკურსულ-პრაგმატიკული ფუნქცია, კერძოდ, „იდენტურობის აღნიშვნა დროში თანმიმდევრული ორი სამეტყველო აქტის მონაწილეებს შორის“ (სოსელია, 2011:52); სხვათა სიტყვის ნაწილაკების რამდენჯერმე გამოყენების საკითხი კიდევ უფრო აქტუალური ხდება არასალიტერატურო ქართველურ ენებში (მეგრულში, ლაზურსა და სვანურში) ინფორმაციის სტრუქტურირების თვალსაზრისით⁵; ცნობილია, რომ მარკირების სიხშირე ნათქვამს მეტ დამაჯერებლობასაც სძენს, რაც თავისთავად ხელს უწყობს პარემიით გადმოცემული სიბრძნის განზოგადებას, თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ მრავალჯერადი მარკირების ჩვენ მიერ მოხმობილი მაგალითები ანდაზურ სიბრძნეს გადმოსცემენ არა სხარტად და ლაკონურად, არამედ ვრცელი (თხრობის ტიპის) ტექსტით. ეს არის მიზეზი, რომ ევიდენციალობის მრავალჯერადი, მათ შორის სამმაგი, მარკირება ანდაზებში საკითხის დასმის წესით გვაქვს გამოტანილი.

⁴ როგორც მოყვანილ ანდაზაში ვხედავთ, სხვათა სიტყვის მესამე პირის ნაწილაკადართული ფორმებიდან სამი სიტყვა ზმნა-შემასმენელია (ქორჩუა, ვაგაჩინუა, ქოჩია), ხოლო თითო-თითო – არსებითი სახელი (კოჩქია) და ნაცვალსახელი (სია).

⁵ ამავე კონტექსტში საინტერესოა, რომ სხვათა სიტყვის ნაწილაკების სიმრავლე „გამონათქვამის ინფორმაციულ სტრუქტურას უკავშირდება. კერძოდ, იგი მიანიშნებს, რომ მისი პირველი გამოჩენის მომდევნო წინადადება ფოკუსირებულია“ (სოსელია 2011:55).

4. დასკვნები

ქართველურ ენათა ანდაზებში სტრუქტურული თვალსაზრისით ჭარბობს მარტივი წინადადებით შედგენილი პარემიები. ამ უკანასკნელთა აგებულება აჩვენებს, რომ ამოსავალში ისინიც რთული სტრუქტურისა უნდა ყოფილიყვნენ და მერე იქცნენ მარტივად (თქმა-ბრძანების გამომსატველი ზმნით გადმოცემული მთავარი კომპონენტის ჩავარდნის ხარჯზე).

ქართული, მეგრული, ლაზური და სვანური ანდაზების სტრუქტურული მახასიათებლების გათვალისწინებით, ევიდენციალობის კატეგორიის გადმოცემის მექანიზმებზე დაკვირვებამ აჩვენა, რომ პარემიებში ევიდენციალობის მარკირებისთვის გამოიყენება სხვათა სიტყვის ნაწილაკი, როგორც ერთმაგი, ისე ორმაგი მარკირების ფუნქციით. ევიდენციალობის ორმაგი მარკირებისთვის, სხვათა სიტყვის ნაწილაკების გარდა, ანდაზებში დასტურდება ე.წ. შერეული ტიპი ევიდენციალური ზმნური ფორმებისა და სხვათა სიტყვის ნაწილაკების მონაწილეობით. ევიდენციალობის ორმაგი მარკირების ფუნქციური დატვირთვა შეპირობებულია სათქმელის ხაზგასმით, გამოკვეთით და ანდაზურ ფრაზაში მოცემული ინფორმაციის ფოკუსირებით.

ანდაზის ბუნებრივ სტრუქტურასთან შეთავსებულია ევიდენციალობის გამოხატვის მაქსიმუმ ორმაგად მარკირება; ევიდენციალობის ე.წ. მრავალჯერადი (სამმაგად და მეტჯერ) მარკირების საკითხი განხილულია საკითხის დასმით წესით, რადგან იგი ეწინააღმდეგება ანდაზის აგების ზოგად პრინციპებს.

დამოწმებული ლიტერატურა და წყაროები

არაბული, ა. (2008). ქართული მეტყველების კულტურა, გამომცემლობა უნივერსალი, თბილისი.

დავითიანი, ა. (1973). სვანური ანდაზები, გამომცემლობა მეცნიერება, თბილისი.

დანელია, კ., ცანავა, ა. (1991). ქართული ხალხური სიტყვიერება (მეგრული ტექსტები) II, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, შესავალი, შენიშვნები და გამოკვლევები დაურთეს კორნელი დანელიამ და აპოლონ ცანავამ, თბილისი, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

კვაჭაძე, ლ. (1988). თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, გამომცემლობა განათლება, თბილისი.

- ლეჟავა, ლ. (1959). ქართული ანდაზების ენა, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, ტ. I, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, გვ. 139-264, თბილისი.
- მარგიანი, ქ., ქურდაძე, რ., ლომია, მ. (2019). ევიდენციალობის კატეგორია ქართველურ ენებში, გამომცემლობა პეტიტი, თბილისი.
- მარგიანი-სუბარი, ქ. (2012). ევიდენციალობის კატეგორია სვანურ ენაში, გამომცემლობა გლობალ-პრინტი+, თბილისი.
- სოსელია, ე. (2011). სხვათა სიტყვის ნაწილაკი მეგრულსა და ლაზურში, კრებული – ინფორმაციის სტრუქტურირება: ლაზური, გამომცემლობა უნივერსალი, თბილისი.
- ქურდაძე, რ. (2019-2020). სხვათა სიტყვის (-მეთქი, -თქო, -ო) ნაწილაკების შემცველი მეტყველების აქტი ევიდენციალობის თვალსაზრისით, სამეცნიერო შრომების კრებული „ქართველური ენათმეცნიერება“, ტ. VI-VII, ეძღვნება აკად. აკაკი შანიძეს, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, გვ. 260-266, თბილისი.
- შანიძე, ა. (1948). ქართული ენის გრამატიკა, ნაწ. II, გამომცემლობა სახელგამი, თბილისი.
- შეროზია, რ., მემიშიში, თ. (1994). ხალხური სიბრძნე (მეგრული და ლაზური ანდაზები), გამომცემლობა მსგეფსი, თბილისი.
- ჩანტლაძე, ი. (1998). ქართველოლოგიური ძიებანი, ს/ს ფარნავაზი, თბილისი.
- ჩხენკელი, ჰ., ჩხენკელი ე., ჩხენკელი ფ. (2009). ქართული ანდაზები (ბრძნული გამონათქვამები), გამომცემლობა საქართველოს მაცნე, თბილისი.
- Boeder, W. (2000). Evidentiality in Georgian. L. Johanson & B. Utas. Evidentials: Turkic, Iranian and Neighbouring Languages. Empirical Approaches to Language Typology. 24. Mouton de Gruyter, Berlin / New York, pp. 275-328.
- Topadze Gäumann, M. (2011). The Expression of Evidentiality between Lexicon and Grammar. A Case Study from Georgian. LINGUISTIC DISCOVERY, Dartmouth College, Volume 9, Issue 2, pp. 122-138.
- <http://idioms.tsu.ge> – ქართული ენის იდიომებისა და ანდაზების ფონდების მონაცემთა ბაზა (ბოლო წვედომა: 03.06.2022).
- ექსპედიციის მასალები – გრანტის ფარგლებში სამეგრელოში, ლაზეთსა და სვანეთში განხორციელებული ლინგვისტური ექსპედიციის მასალები.

კვლევა [PHDF-21-125] განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით. / This research [PHDF-21-125] has been supported by Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG).

The Category of Evidentiality and the Mechanisms of its Expression in Kartvelian Proverbs

Giorgi Jgharkava

Evidentiality is a universal morphosyntactic category of text that can be expressed by morphological, syntactic and lexical means. However, its linguistic expression is diverse not only in non-related but also in related languages (Margiani, Kurdadze, Lomia 2019: 427). Evidentiality as a universal grammatical category “is directly linked to the semantics of the utterance, expressing the attitude of the speaker to the provided information and pointing to the reliable source (direct or indirect) of information“ (Margiani, Kurdadze, Lomia 2019: 17). The category of evidentiality is expressed on the levels of text and discourse by various means, of which the construction with indirect speech is of utmost importance. Special literature has proved that “indirect speech is historically secondary. It is obtained as a result of processing-transformation of direct speech“ (Kvachadze 1977:441).

An empirical analysis has yielded proverbs of simple structure that are expressed by means of subordinate clauses only. Such proverbs are especially productive in the Kartvelian languages. The main clause in such proverbs implies the present and past tense forms of verbs of *saying* (**‘they say’**, **‘it is said’**, **‘they have said’** and so on). These verbs are omitted due to ellipsis. Such proverbs mention neither a speaker nor an addressee. In such cases, the omitted part (i.e. the main clause) is compensated by particles like Georgian *o* which indicate indirect speech.

Indirect speech particles are distributed among the Kartvelian languages as follows:⁶

	1st person	2nd person	3rd person
Georgian	<i>-metki</i>	<i>-tko</i>	<i>-o</i>
Megrelian	<i>-mak(i)</i>	<i>-šo</i>	<i>-a</i>
Laz	<i>-ma</i>	<i>-šo</i>	<i>-a</i>
Svan	<i>-əǰ-/-iǰ-</i>	<i>-əǰ-/-iǰ-</i>	<i>-roku/esor</i>

It should be underlined that in Kartvelian proverbs the indirect speech particles of the 3rd person are used systematically while the particles of the 1st and 2nd persons are extremely rare. This can be explained by the fact that the indirect speech particle of the 3rd person in the Kartvelian proverbs generalises the expressed viewpoint and enhances the reliability of the context.

The use of the indirect speech particles in Georgian, Megrelian, Laz and Svan can also be analysed from the viewpoint of evidentiality. As it is known from the scholarly literature, evidentiality is expressed both morphologically and semantically in the Kartvelian languages. Different types of evidentiality are expressed differently on various language levels. For instance,

⁶ For detailed information, see Margiani, Kurdadze, Lomia 2019: 57–59.

in Georgian, evidentiality is expressed by perfect forms of verbs, by lexical means, by indirect speech markers, by evidential particles, etc. (Topadze-Gäumann 2011).

Interestingly enough, in the Kartvelian proverbs evidentiality can have single (morphological or syntactic), double, and even multiple markers. In the latter case, it is simultaneously expressed by indirect speech particles and by evidential tenses. However, it should be noted that the natural structure of Georgian paremiological units is represented by evidential forms with single markers (mostly indirect speech particles).